

Arbetsterapeutiska insatser

– en förutsättning för ett kvalificerat
stöd till personer med utvecklingsstörning

Arbetsterapeutiska insatser – en förutsättning för ett kvalificerat stöd till personer med utvecklingsstörning, november 2009 (rev. maj 2012)

© Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter, Riksförbundet FUB

Layout: Gelinda Jonasson

Omslag: Markus och Liselott Andersson

Foto: Kerstin Roshed

Tryck: FSA, Box 760, 131 24 Nacka

www.fsa.se, www.fub.se

Förord

Under 2009 tog FUB, Föreningen för barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning, initiativet till denna skrift. Detta gjordes eftersom föreningen anser att behovet av bättre tillgänglighet av goda arbetsterapeutiska insatser för personer med utvecklingsstörning är mycket stort.

Skriften tillkom i samarbete med Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter (FSA). Huvudförfattare har varit Ida Kåhlin, leg. arbetsterapeut och doktorand vid Institutionen för Samhälls- och Välfärdsstudier, Linköpings universitet. Hon har i arbetet haft stöd av Inga-Britt Lindström, tidigare ordförande i FSA, Dina Jacobson, professionsjurist i FSA och Gunnar Halin, FUB.

I FUB ser vi det som mycket angeläget att belysa barns, ungdomars och äldres behov genom berättelser, och att sedan diskutera åtgärder utifrån kompetenshinder och tillgänglighetshinder. Med detta som bakgrund gäller det att se till att skapa en bättre tillgång på arbetsterapeutiska insatser för att möjliggöra ett kvalificerat stöd. Från FUB vill vi också poängtera värdet av tillgång till arbetsterapeuter med ett speciellt intresse för denna grupp av personer.

Det har varit en stor efterfrågan på den första versionen av skriften. Vår förhoppning är att även denna andra, uppdaterade version ska medverka till att föräldrar och andra företrädare ställer tydligare krav på arbetsterapeutiska insatser för sina anhöriga och att de ansvariga arbetsgivarna ska inse värdet av utökad arbetsterapeutisk kompetens för att tillgodose de behov personer med utvecklingsstörning har.

Stockholm i april 2012

Anna-Lena Krook
Ordförande
FUB

Lena Haglund
Ordförande
FSA

Inledning

Att leva med en utvecklingsstörning innebär att ha en nedsättning i den intellektuella förmåga som vi behöver för att kunna tolka och göra vår omvärld förståelig för oss. Detta leder till problem med att hantera begrepp och företeelser som rör tidsuppfattning, rumsuppfattning, kvalitetsuppfattning, kvantitetsuppfattning och orsakssamband, vilket påverkar personens tankeförmåga och därmed också förmågan att fungera i sitt dagliga liv. Hur stora svårigheter en person med utvecklingsstörning har är individuella och beror dels på den bakomliggande funktionsnedsättningen men även på de erfarenheter personen har och den miljö personen agerar inom. Gemensamt för alla personer med utvecklingsstörning är att de är i behov av olika typer av stödinsatser, exempelvis hjälpmedel eller anpassningar i miljön, för att klara sina dagliga aktiviteter.

Arbeterapeuter är en av de professionella grupper som kan bidra till att personer med utvecklingsstörning får det stöd de behöver för att på ett tillfredsställande och ändamålsenligt sätt kunna fungera i sin vardag och nå delaktighet i samhället. Arbetsterapeuten har en helhetssyn på personens vardagsliv och är en av de få yrkeskategorier i vård- och omsorgskedjan som arbetar problembaserat för att lösa eller mildra de problem som en funktionsnedsättning skapar gällande en persons dagliga aktiviteter. Målet med arbetsterapi är att främja personens möjligheter att leva ett värdefullt liv i enlighet med sina egna önskemål och behov och i förhållande till omgivningens krav. Arbetsterapeutens medel för att nå detta mål består i att genom arbetsterapi utveckla personens aktivitetsförmåga eller förhindra nedsatt aktivitetsförmåga och i förekommande fall kompensera den, så att personen upplever tillfredsställelse i sin dagliga livsföring.

Att kunna definiera och kategorisera de olika typerna av stöd en person med utvecklingsstörning kan behöva i sitt dagliga liv är inte en självklarhet. En insats som syftar till att öka en persons möjlighet att mer självständigt klara av matlagning kan vara en hälso- och sjukvårdsinsats i form av habilitering men samtidigt även en insats enligt Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, i form av stöd i boendet

eller kunskap och information till personen eller dennes närstående. I denna skrift används därför begreppet kvalificerat stöd för att sammanfatta alla de insatser som på individ- eller samhällsnivå på olika sätt bidrar till att personer med utvecklingsstörning får en ökad delaktighet i sitt dagliga liv och som samhällsmedborgare.

Denna skrift är ett resultat av ett samarbete mellan FUB, Föreningen för barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning och Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter (FSA). Vi anser att det behövs en bättre tillgänglighet på kvalitativa arbetsterapeutiska insatser till personer med utvecklingsstörning för att de ska få det kvalificerade stöd de behöver och har rätt till. För att belysa de hinder som finns i dagens situation och peka på framgångsfaktorer kommer vi att utgå från fyra korta berättelser.

Berättelser

Följande berättelser syftar till att ge en inblick i hur livet kan te sig för Albin, Joakim, Maria och Anita och med dem många tusen personer i vårt land som har en utvecklingsstörning och därmed en funktionsnedsättning och/eller aktivitets- och delaktighetsbegränsning som påverkar deras livskvalitet.

Albin

Det är morgon hemma hos Albin och hans familj. Albin, 5 år, sitter vid frukostbordet och observerar sina två småsyskon som kivas om vem som ska ha smörkniven först. Albin har redan fått sin bredda smörgås framför sig. Mamma har skurit den i små bitar. Koncentrerat försöker han få in bitarna i munnen med hjälp av sin vänstra hand. I den högra handen kramar han en röd leksaksbuss. Albin har en utvecklingsstörning och också en försening av den motoriska utvecklingen. Han går ännu inte själv, pratar inte så mycket och han har svårt med finmotorik och att koordinera sina rörelser. Det tar lite tid med smörgåsbitarna, men Albin är en tålmodig kille. Ikväll ska Albin på fest på dagis, avslutningsfest utan mamma och pappa. Han och de andra barnen ska äta korb och få diplom. I höst ska de bli skolbarn, det är därför det är fest. Albin vet inte vad skolbarn betyder. De andra barnen ska gå tillsammans i skolan som ligger alldeles nära dagis, men Albin ska börja i särskola inne stan. – Det blir nog bra, brukar mamma säga med lite orolig röst. Mamma är orolig för hur Albin ska klara allt det nya med förändrade rutiner, nya lärare och kamrater som inte känner Albin och hans behov. Det kommer att bli jobbigt i början innan det fungerar med Albins alla hjälpmedel och hans bildstöd som kommer att behöva förändras. Albin vet bara att han nu måste börja åka buss till skolan och det är bra för han ska bli busschaufför när han blir stor.

Joakim

Joakim är en kille i tjugofemårsåldern som bor med sina föräldrar i ett radhusområde i en mellanstor svensk stad. Han har två äldre syskon som bor med sina respektive familjer i samma stad. Joakims främsta intresse är musik och han spelar bas i ett rockband på fritiden. I övrigt är han ett hängivet fans av fotbollslaget Hammarby och följer matcherna och tabellerna på TV och på sin I-pad med stort intresse. Joakim umgås också mycket med sin flickvän Sara. De går på samma skola och har varit ett par i snart två år. Om det håller till nästa sommar är det nog dags för förlovning, tror Joakim.

Joakim har Downs syndrom med en lindrig utvecklingsstörning och han går sista året på gymnasiesärskolan. Eftersom Joakim snart är färdig med sin gymnasieutbildning står han nu inför flera stora val. Joakim vill gärna flytta hemifrån, till en egen lägenhet, när skolan slutar och samtidigt gäller det att hitta ett arbete att trivas med eller kanske en fortsatt utbildning. Joakim vill pröva sina egna vingar, få bestämma över sitt liv, och känna sig som vuxen, men både han och föräldrarna är oroliga för hur det ska gå med det här att passa tider och hantera pengar.

Maria

Maria tycker mycket om att ligga och dra sig i vattensängen och lyssna på en cd-skiva med delfinsång. Det gör Maria en timme varje dag på sin dagliga verksamhet och hon njuter av det. Hemma i lägenheten har Maria en likadan skiva som hon kan lyssna på under helgerna, men inte blir det riktigt som i vattensängen.

Maria är 35 år och har en grav utvecklingsstörning. Hon har en CP-skada, efter syrebrist som uppstod i och med förlossningen. Maria bodde med sina föräldrar och två yngre syskon i deras hus på landet fram tills hon fyllde 24 år. Då flyttade hon till en egen lägenhet inne i staden och fick egna personliga assistenter. Det var jobbigt för alla i början, men nu fungerar det bra och Maria besöker sina föräldrar varannan helg. Lägenheten som Maria bor i, en tvåa, är trång och tyvärr inte anpassad till att rymma alla de tekniska hjälpmedel Maria behöver i sitt dagliga liv, men den har en härlig altan där man kan sitta och njuta i kvällssolen.

Maria är en livsnjutare som lever i nuet. Hon sitter ofta i sin rullstol med ett stort leende på läpparna och med glittrande ögon, men hon kan ibland bli mycket frustrerad och orolig vilket också ökar på hennes spasticitet. Detta händer vanligtvis när det sker oförutsedda saker i omgivningen som Maria inte förstår. För att kunna hantera sin omvärld är Maria nämligen beroende av att aktiviteter sker i en viss ordning och hon behöver också förberedas inför miljöbyten, både när det gäller förändringar i den fysiska och sociala miljön.

Anita

Anita är en 63-årig kvinna som är mycket förtjust i Lasse Berghagen. Anita har en måttlig utvecklingsstörning och bor i en gruppbostad med fem lägenheter och gemensamhetsutrymmen i en närförort till Stockholm. De andra fyra personerna som bor i Anitas gruppbostad har hon känt länge. De har alla bott här sedan gruppbostraden byggdes i början av 1980-talet, då de flyttade in från vårdhemmet några mil utanför staden.

På dagarna går Anita till ett dagcenter där hon arbetar med att sortera insamlade kläder för en biståndsorganisation. En gång, för femton år sedan, fick Anita och hennes arbetskamrater åka till Kenya för att titta på var kläderna de sorterar tar vägen. Efteråt åkte arbetsgruppen runt och träffade olika politiker och chefer och berättade om sin resa. Det var spännande och något som de fortfarande pratar om när de arbetar tillsammans.

Anita har alltid varit fysiskt aktiv, men de senaste åren har hon blivit allt tröttare och också lite ostadig vilket har resulterat i att hon ramlat både hemma och på väg till den dagliga verksamheten. Av arbetsterapeuten på vårdcentralen har hon nu fått en rollator, men den hjälper inte så mycket mot att känna sig trött. Personalen i gruppbostraden och på den dagliga verksamheten vill nu ha ett möte med Anita och hennes gode man. Kanske är det dags att sluta arbeta, men vad ska jag göra då på dagarna? undrar Anita.

Den politiska intentionen

I enlighet med den politiska intentionen i Sverige har personer med utvecklingsstörning rätt till stöd i syfte att nå ökad delaktighet i sitt dagliga liv och som samhällsborgare. Denna intention regleras i lagar som Hälso- och sjukvårdslagen (HSL), Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) samt Socialtjänstlagen (SoL). I dessa lagtexter används begrepp som delaktighet, integritet, jämlikhet och inflytande, något som är centralt även inom andra funktionshinderpolitiska dokument som är av betydelse för personer med utvecklingsstörning och deras levnadsvillkor och delaktighet i samhället.

I maj 2000 beslutade riksdagen att anta den nationella handlingsplanen *Från patient till medborgare* (prop. 1999/2000:79), med den grundläggande principen att personer med funktionsnedsättning ska ha möjlighet att leva som andra medborgare i samhället. I handlingsplanen anges de nationella mål och inriktning för funktionshinderpolitiken som fortfarande ligger fast; en samhällsgemenskap med mångfald som grund, ett samhälle som utformas så att personer med funktionsnedsättning i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhällslivet och jämlikhet i levnadsvillkor för flickor och pojkar, kvinnor och män med funktionsnedsättning. Prioriterade områden i arbetet med att nå dessa ständigt aktuella mål är att; identifiera och undanröja hinder för full delaktighet i samhället för människor med funktionsnedsättning, förebygga och bekämpa diskriminering mot personer med funktionsnedsättning och ge barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning förutsättningar för självständighet och självbestämmande.

I och med ratificeringen av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (prop. 2008/09:28) har Sverige åtagit sig att upprätthålla, skapa strukturer för övervakning samt stärka de mänskliga rättigheterna för personer med funktionsnedsättning. Konventionen, som tillhör de centrala konventionerna om mänskliga rättigheter har till syfte att undanröja hinder för personer med funktionsnedsättning att åtnjuta sina mänskliga rättigheter inom olika samhällssektorer.

Trots den mycket positiva politiska intentionen inom dagens funktionshinderpolitik, nationellt som internationellt finns fortfarande i vårt svenska samhälle många hinder som är avgörande för att personer med utvecklingsstörning ska få det kvalificerade stöd de behöver. Exempel på detta kan sammanfattas som kompetenshinder och tillgänglighetshinder.

Kompetenshinder

Ett stort hinder till att många personer med utvecklingsstörning inte får det stöd de behöver är att de inte möter rätt professionell kompetens. Ofta beror detta på att rätt kompetens inte finns där den som bäst behövs eller efterfrågas. Detta hinder är ett resultat av att samhällets insatser inte är organiserade på ett sätt som är anpassat efter de behov som finns hos personer med utvecklingsstörning. Här anser vi att samarbetet mellan omsorgens och sjukvårdens aktörer måste förbättras. En fungerande samverkan mellan olika yrkeskategorier och organisatoriska instanser utgör en nyckelfråga för att åstadkomma effektiva stödinsatser särskilt riktade mot personer med utvecklingsstörning, vilka ofta har en sammansatt problembild som behöver utredning och behandling med tvärprofessionell inriktning. Idag finns det en tendens att olika yrkeskategorier och instanser arbetar med parallella utredningar och insatser/ behandlingar utifrån olika professionsanknutna mål. Det är vår åsikt att inriktningen på de insatser som erbjuds istället måste samordnas så att de utgår från gemensamma mål uppsatta utifrån de behov personen med utvecklingsstörning har och de olika professionella kompetenser som finns. I detta insatsarbete är det viktigt att personen själv och dennes företrädare är delaktigt i de beslut som fattas och tar ansvar tillsammans med de professionella yrkesutövarna.

Det finns idag arbetsterapeutisk forskning kring olika stödinsatser för personer med utvecklingsstörning och många forskningsresultat har ett bevisvärde som gör dem intressanta för implementering i praxis. Tyvärr används denna kunskap i alltför liten utsträckning ute i verksamheterna och allt för få av de arbetsterapeuter som arbetar med personer med

utvecklingsstörning ges möjlighet till kompetensutveckling samt att delta i utvecklings- och forskningsinsatser. För att säkerställa att personer med utvecklingsstörning erhåller ett kvalificerat stöd måste därför ökade satsningar göras gällande arbetsterapeutisk forskning inom området, både vad avser implementering av redan existerande forskningsresultat och utveckling av ny kunskap.

Tillgänglighetshinder

Ett viktigt tillgänglighetshinder är bristen på personal. Denna brist innebär både att det saknas personal och att nedskärningar sker inom vissa grupper, till exempel arbetsterapeuter. En avsaknad av arbetsterapeutisk kompetens i de verksamheter som erbjuder insatser till personer med utvecklingsstörning påverkar även direkt negativt tillgången på exempelvis hjälpmedel.

En viktig del i det kvalificerade stöd som personer med utvecklingsstörning behöver är hjälpmedel och anpassningar av den fysiska miljön. Regeringen har uttalat att väl fungerande hjälpmedel är av grundläggande betydelse för att personer med funktionsnedsättning ska kunna leva ett aktivt och oberoende liv. Trots detta finns det stora brister i landet när det gäller tillgången på hjälpmedel. Det finns utredningar som visar att det föreligger stora geografiska skillnader samt att kvinnor och män inte har samma möjligheter till hjälpmedel och anpassningar. Socialstyrelsen har även visat att det i våra kommuner finns brister gällande rutiner kring hjälpmedel vilket är en säkerhetsrisk.

Andra tillgänglighetshinder är väntetider för utredning och insatser samt att personer med utvecklingsstörning inom vissa delar av landet måste åka lång väg för att få en adekvat stödinsats. Personens eget inflytande över när en stödinsats kan utföras är generellt lågt.

Bättre tillgång på arbetsterapeutiska insatser – en förutsättning för ett kvalificerat stöd

Med sin helhetssyn och fokusering på personens aktiviteter i det dagliga livet och delaktighet i samhället är arbetsterapeuters unika kompetens något som måste utnyttjas i högre grad för att personer som Albin, Joakim, Maria och Anita ska kunna få det kvalificerade stöd de behöver. Alla arbetsterapeutiska insatser av god kvalitet inleds med en utredning. I sin utredning samlar arbetsterapeuten in information kring personens preferenser och värderingar, kring utförandet av aktiviteter i det dagliga livet och kring de motoriska färdigheter, intellektuella färdigheter, kommunikativa och sociala färdigheter som behövs för att kunna utföra aktiviteter. Arbetsterapeuten är också intresserad av att få information om den sociala, fysiska och kulturella miljö inom vilken personen utföra sina dagliga aktiviteter. För att kunna samla in lämplig information om personen och dennes miljö använder sig arbetsterapeuten bland annat av observationer och intervjuer. Detta kan ske ostrukturerat, men det finns olika arbetsterapeutiska redskap, bedömningsförfaranden och teoretiska angreppssätt som kan användas i personens naturliga miljö och som har beforskats i förhållande till personer med utvecklingsstörning. Den arbetsterapeutiska utredningen syftar till att definiera personens behov av stöd och att formulera mål med de insatser som sedan ska planeras, genomföras och utvärderas.

Hur skulle detta kunna appliceras och tydliggöras genom våra berättelser om Albin, Joakim, Maria och Anita? Vi väljer att exemplifiera med Joakim och ett av de aktivitetsproblem som framkommer i hans berättelse nämligen att Joakim och hans föräldrar själva påtalar att Joakim har svårt med att hantera pengar och att de känner oro inför detta i och med att han snart ska flytta hemifrån.

När arbetsterapeuten möter Joakim och hans föräldrar måste hon eller han inledningsvis kartlägga Joakims kommunikativa färdigheter. Detta är en förutsättning för att Joakim själv ska kunna uttrycka sin åsikt och

därmed vara delaktig i den arbetsterapeutiska utredningen, i de mål som ska formuleras och de insatser som ska planeras, genomföras och utvärderas. Det kan kanske handla om att Joakim behöver ett bildstöd, bestående exempelvis av fotografier eller tecknade bilder, vilket syftar till att göra kommunikationens budskap mer konkret och förstäligt för honom. Först när en ömsesidig kommunikation har uppstått kan arbetsterapeuten fortsätta kartläggningen av Joakims övriga färdigheter och förmågor gällande att hantera pengar. Hon samlar in information om vad Joakim värderar, vilka vanor och intressen han har i förhållande till detta samt hur den sociala, fysiska och kulturella miljön ser ut runt de aktiviteter som innefattar att hantera pengar. Utifrån den information som arbetsterapeuten samlat in i sin utredning kan nu ett mål formuleras tillsammans med Joakim och hans föräldrar.

Ett mål för Joakim skulle i detta fall kunna uttryckas på följande sätt;

- Joakim och hans föräldrar ska uppleva att Joakim har kontroll över de inköp han gör i mataffären och känner sig trygga med att pengarna räcker.

Utifrån detta mål planeras och genomförs nu det stöd Joakim kan behöva. Stödet kan innebära ett tekniskt avancerat hjälpmedel, kanske en anpassad applikation till en mobiltelefon eller en handdator, men även enklare hjälpmedel med bildstöd kan vara aktuellt även om syftet med båda skulle kunna vara att stödja Joakim så att han får en överblick över hur mycket pengar han har och vad det han vill köpa kostar. Arbetsterapeuten kan också genom att ge kunskap och information stödja Joakim och föräldrarna så att aktiviteten kan utföras på ett tillfredsställande och tryggt sätt. Joakim ska nu med sitt nya stöd förändra sitt sätt att utföra en aktivitet och införliva en ny rutin i sitt dagliga liv, något som kan vara mycket problematiskt för den som har en utvecklingsstörning. Det kommer att krävas mycket träning och här är arbetsterapeuten hela tiden delaktig för att "coacha" Joakim och hans föräldrar mot sitt mål. Att uppskatta hur lång tid denna process tar och när målet kan beräknas vara uppfyllt är mycket svårt. Arbetsterapeuten måste därför kontinuerligt vara delaktig och lyhörd genom att följa upp och utvärdera hur introducerandet av det nya stödet går och hur den nya rutinen införlivas i Joakims dagliga aktiviteter och möjliggör för honom att uppleva sig som kompetent.

Berättelserna om Albin, Joakim, Maria och Anita är olika på många sätt. De beskriver olika individer i olika faser av livet och med olika aktivitets- och delaktighetsproblem. På liknade sätt som den om Joakim skulle berättelserna om Albin, Maria och Anita kunna avslutas. Genom arbetsterapeutiska insatser i samverkan med annat kvalificerat stöd skulle Albin kunna få ett hjälpmedel som möjliggör för honom att vid middagsbordet kunna berätta för sin familj vad han har gjort i skolan, Maria skulle kunna få sin lägenhet bättre anpassad efter sina behov och Anita skulle kunna få stöd när det gäller att hitta en meningsfull daglig verksamhet som passar hennes behov.

Vi vill gärna fortsätta denna debatt gällande att ge personer med utvecklingsstörning det kvalificerade stöd som de behöver för att få en ökad kontroll över sina liv, ökad delaktighet i samhället och en upplevelse av att vara kompetenta samhällsmedborgare. Vi anser att arbetsterapeuter är en väsentlig del av detta stöd. Det är vår åsikt att fler arbetsterapeuter behövs i verksamheter som ger stöd till personer med utvecklingsstörning både på individ- och samhällsnivå, men de arbetsterapeuter som finns i verksamheterna måste också ges organisatoriska möjligheter att använda sig av sin kompetens och av de redskap som finns tillgängliga. Detta innefattar även att delta i och använda sig av den forskning och utveckling som fördjupar kompetensen och bidrar till en ökad evidensbaserad av de verksamheter som vänder sig till personer med utvecklingsstörning. Detta så att användandet av samhällets resurser maximeras, men framför allt så att den unika arbetsterapeutiska kompetensen gagnar personer med utvecklingsstörning på allra bästa sätt.

Förbundet
Sveriges Arbetsterapeuter